

„Miejsca pamięci” Marka Nowakowskiego — na podstawie fragmentów jego prozy oraz dokumentu biograficznego *Powidok* (1993) Pawła Woldana

Dorota Gołębiowska

Adresat zajęć: uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

Rodzaj zajęć: język polski.

Cel ogólny zajęć: Doskonalenie umiejętności krytycznego i pogłębionego odbioru różnych tekstów kultury pod kątem obecnych w nich motywów i toposów.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- poznaje elementy biografii Marka Nowakowskiego oraz specyfikę jego pisarstwa;
- rozpoznaje w filmie i utworze literackim sposoby kreowania świata przedstawionego;
- rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje sposób funkcjonowania toposu miasta w omawianych na zajęciach utworach;
- wykorzystuje w interpretacji utworów literackich i filmowych potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historyczny, polityczny, kulturowy, biograficzny;
- doskonali umiejętność analizy i interpretacji filmu, uwzględniając właściwe dla niego środki wyrazu;
- formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej;
- rozwija umiejętność wyszukiwania i selekcjonowania informacji;
- doskonali umiejętność współpracy w zespole.

Metody pracy: praca z filmem oraz tekstem literackim, elementy lekcji odwróconej i heureka, mapa myśli oraz miniwykład.

Formy pracy: zbiorowa i w grupach.

Środki i materiały dydaktyczne: film *Powidok* w reż. Pawła Woldana, fragment artykułu Andrzeja Szpocińskiego *Miejsca pamięci* (*lieux de mémoire*), fragmenty prozy Marka Nowakowskiego, karty pracy, komputer z dostępem do internetu oraz rzutnik.

Słowa kluczowe: miasto, Warszawa, półświatek, palimpsest, pamięć, nostalgia.

Czas: 2 godziny lekcyjne + projekcja filmu (49 min).

Bibliografia: Gąsowska M., *Między nostalgią a melancholią — o miejskiej przestrzeni w „Powidokach” Marka Nowakowskiego*, „Bez porównania” nr 1 (11) 2012, ss. 85–98, dostępny przez: <http://www.uj.edu.pl/documents/5993225/a7b32230-c76c-4ad0-a630-5d4287a069e0> ■ Kudyba W., *Miejsce i pamięć w późnej twórczości Marka Nowakowskiego. Prolegomena*, „Colloquia Litteraria” 2015, nr 2 ■ Nowakowski M., *Moja Warszawa. Powidoki*, Warszawa 2010 ■ Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, ss.11–12, dostępny przez: https://rcin.org.pl/ibl/Content/50928/WA248_67233_P-I-2524_szpocinski-miejsca.pdf

PRZYGOTOWANIE DO ZAJĘĆ:

Przed zajęciami prowadzący organizuje projekcję filmu dokumentalnego Pawła Woldana *Powidok* lub prosi uczniów o jego samodzielne obejrzenie. Kierując odbiór, nauczyciel sugeruje, aby podczas projekcji uczniowie zwrócili uwagę na: sposoby, jakie wykorzystał reżyser do przybliżenia Marka Nowakowskiego jako człowieka i pisarza; miejsca ukazane w filmie, a związane z bohaterem; relacje pomiędzy warstwą wizualną i dźwiękową filmu; motywacje twórczości bohatera i podejmowane przez niego tematy.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Prowadzący rozpoczyna lekcję od podania jej tematu oraz celów. Pyta uczniów o skojarzenia dotyczące wspomnianych w temacie „miejsc pamięci”. Młodzież zapewne przywoła „miejsca pamięci narodowej” upamiętniające ważne wydarzenia historyczne. Nauczyciel informuje, że współczesna humanistyka rozumie to pojęcie szerzej i prosi o przeczytanie fragmentu artykułu Andrzeja Szpocińskiego *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)* (ZAŁĄCZNIK NR 1). Po zapoznaniu się z tekstem uczniowie prezentują, jakie znaczenia może mieć przywołane pojęcie (miejsce, w którym się wspomina, które uruchamia wspomnienia). Nauczyciel informuje, że to szerokie znaczenie będzie miało zastosowanie do analizy metody twórczej Marka Nowakowskiego — bohatera obejrzanego przed lekcją filmu.
2. Następnie inicjuje rozmowę na temat dokumentu *Powidok*. Informuje, że dokument powstał w 1993 r. Reżyser — Paweł Woldan — jest też scenarzystą filmów dokumentalnych i spektakli Teatru Telewizji; szczególnie cenione są jego dokumenty historyczne i biograficzne (np. *Portret Damy. Karolina Lanckorońska, Habemus Papam*). Warto zwrócić uwagę uczestników, że zdjęcia do tego dokumentu realizował Krzysztof Ptak

— jeden z najlepszych polskich operatorów filmowych (autor zdjęć między innymi do filmów: *Afonia i pszczoły* oraz *Jasminum* w reż. Jana Jakuba Kolskiego, *Papusza i Ptaki śpiewają w Kigali* w reż. Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauzego czy też *Weiser* w reż. Wojciecha Marczewskiego).

Prowadzący prosi uczniów o wrażenia, refleksje i opinie na temat obejrzanego filmu. Młodzież w swobodnej rozmowie dzieli się swoimi uwagami i odczuciami, zwraca uwagę na sposób i łatwość odbioru, wskazuje elementy dla nich ciekawe, nudne, zaskakujące, intrygujące itp.

3. Nauczyciel poleca, aby uczniowie sięgnęli do zagadnień, na które mieli zwrócić uwagę podczas oglądania filmu i przedyskutowali swoje spostrzeżenia w parach. Następnie inicjuje rozmowę moderowaną pytaniami:

- Kto jest bohaterem filmu? W jakich sytuacjach i okolicznościach go poznajemy?
- Jakie źródła wiedzy o Nowakowskim wykorzystał reżyser w swoim dokumencie?
- Jakie postacie związane z pisarzem pojawiają się w filmie?
- „Jakie płaszczyzny czasowe obecne są w *Powidoku*?
- Co oznacza tytułowy „powidok” i jak go rozumieć w kontekście filmu?
- Jakie miejsca ukazane są w filmie?

Aby pomóc uczniom zlokalizować miejsca, które bezpośrednio lub w opowieściach bohatera pojawiają się w filmie, prowadzący prezentuje plan Warszawy (np. <http://mapa.um.warszawa.pl/>) i prosi o wskazanie tych części stolicy, z którymi związany był Marek Nowakowski.

Podczas rozmowy powinny pojawić się następujące spostrzeżenia:

- bohaterem filmu jest pisarz, badacz i znawca Warszawy, a zwłaszcza jej ciemnej, „nieoficjalnej” strony związanej z życiem półświatka i bohemy artystycznej. Marka Nowakowskiego poznajemy (najprawdopodobniej) w jego własnym domu wśród książek, wypowiadającego się bezpośrednio do kamery, ale też podczas spotkań na bazarku i w mieszkaniach (u fryzjera oraz u Bernarda Wiśniewskiego). O pisarzu wypowiadają się też osoby z nim zaprzyjaźnione (Kazimierz Orłoś, Witold Migoń, Jerzy Dembiński i Bernard Wiśniewski — znany z prozy Nowakowskiego Benek Kwiciarz). Ważną częścią życia i sposobem rejestracji świata w pamięci, ale też przywoływania obrazów przeszłości była dla pisarza wędrówka — w filmie pojawia się wiele ujęć pokazujących charakterystyczną sylwetkę Nowakowskiego w długim płaszczu podczas przemierzania terenów doskonale znanych z dzieciństwa i młodości. Ujęciom tym towarzyszy najczęściej opowieść samego pisarza dochodząca spoza ka-

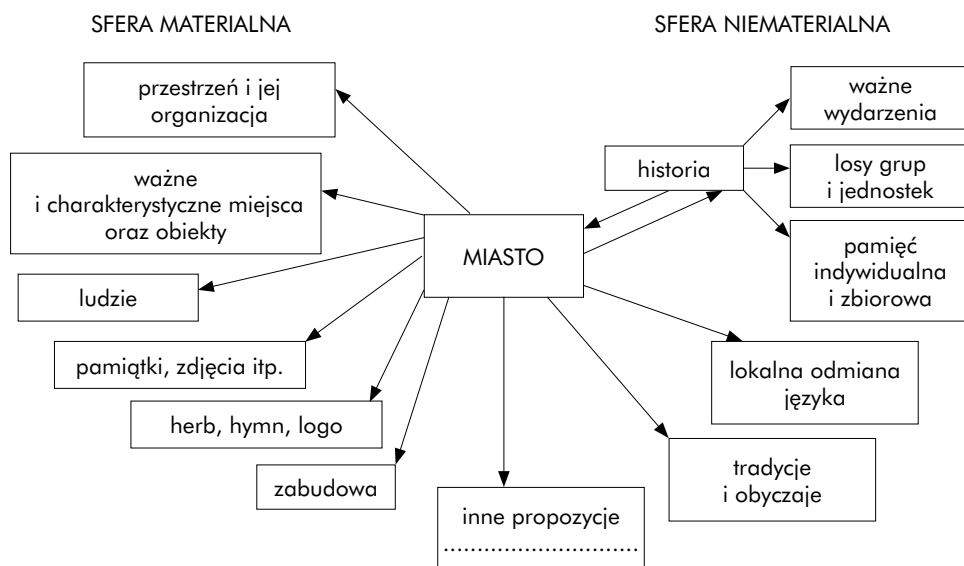
dru, ale są w filmie również ujęcia z wypowiedziami mówiącego, widocznego w kadrze pisarza (np. opowieść o szkole, której kierownikiem był ojciec bohatera). Dopełnienie stanowią fotografie archiwalne pokazujące go na różnych etapach jego życia;

- w filmie obecne są dwie płaszczyzny czasowe: „teraz” (czas powstania filmu — rejestracji wypowiedzi i spotkań) oraz „wtedy” (czas, do którego bohater wraca pamięcią — głównie lata 50. i 60. XX w.). Warto zwrócić uwagę, że obecna w filmie wędrówka w przestrzeni i symboliczna wędrówka w czasie wzajemnie się uzupełniają, gdyż odwiedzane miejsca wywołują wspomnienia pisarza (związane z zachodzącymi zmianami, ludźmi czy zdarzeniami);
- termin „powidok”, zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego PWN* oznacza „wrażenie wzrokowe utrzymujące się jakiś czas po ustaniu bodźca, który to wrażenie wywołał”. Tytuł nawiązuje do metody pisarskiej Nowakowskiego, który (jak sam mówi) stara się uchwycić zapamiętane osoby, miejsca, zdarzenia i przywrócić o nich pamięć.

4. Prowadzący prosi o wskazanie na podstawie obejrzanego dokumentu, jakie tematy dominują w twórczości pisarza. Uczniowie na pewno zauważą, że z filmu wynika, iż jednym z głównych „bohaterów” prozy tego twórcy jest jego rodzinne miasto (przede wszystkim Włochy — dzielnica, w której się wychował) i jego mieszkańcy (szczególnie przedstawiciele „nieoficjalnego” świata Warszawy czasów jego młodości).

Warto w tym miejscu zapytać uczniów o inne znane im utwory literackie czy filmy, w których miasto jest jednym z bohaterów. Można zaproponować uczniom konkurs: wygrywa ten, kto w ciągu 1 minuty zapisze na kartce najwięcej tytułów takich utworów (nagrodę ustala nauczyciel wspólnie z młodzieżą). Uczniowie odczytują wskazane przez siebie tytuły na forum klasy. Podsumowując zadanie, nauczyciel może uprzedzić, że zestawienia utworów literackich i filmowych z toposem miasta będzie dotyczyła praca domowa.

5. Następnie nauczyciel prosi, aby uczestnicy zajęć zastanowili się, co składa się na tkankę miasta w sferze materialnej, a co w sferze niematerialnej. Precyzują to, pracując najpierw w parach, później w grupach czteroosobowych. Przedstawiciele zespołów relacjonują efekty pracy, a wspólne ustalenia uczniowie zapisują w formie mapy myśli, np.:

6. Nauczyciel informuje, że kolejna część zajęć będzie poświęcona ustaleniu, jak elementy tkanki miejskiej Warszawy obecne są w wybranych fragmentach tekstów Marka Nowakowskiego, ale też w filmie Pawła Woldana. Prowadzący przedstawia krótką informację na temat prozy wspomnieniowej Marka Nowakowskiego, który jest autorem między innymi trzech zbiorów wspomnień o życiu dawnej Warszawy *Powidoki* (1995, 1996, 1998) oraz tomu *Nekropolis* (2005), w którym przywołał przede wszystkim obraz życia artystycznego ówczesnej stolicy. Na wspomnieniowe utwory składają się swoiste mikroopowieści. Większość z nich ma ustalony schemat. W tytule zazwyczaj zawarte jest imię lub pseudonim głównego bohatera bądź nazwa opisywanego miejsca (np. placu, restauracji czy bazaru). Następnie (często z pominięciem jakiegokolwiek wprowadzenia) pojawiają się: charakterystyka danego miejsca (lub osoby), prezentacja zasad w nim panujących, opis jego historii i ewentualnie jakieś krótkie anegdoty z nim związane. Część końcową zwykle zajmuje informacja o dalszych jego losach. Formuła ta powtarza się wiele razy, co sprawia, że poszczególne historie stają się trudne do odróżnienia, zlewają się w jedną opowieść, choć poszczególnych części nie łączy fabuła.

Prowadzący dzieli uczniów na 4 grupy (jeśli klasa jest bardzo liczna, dzieli uczniów na 8 zespołów, wówczas jedno zadanie przydziela dwóm z nich) i przekazuje im karty pracy (ZAŁĄCZNIK NR 2) oraz fragmenty prozy Marka Nowakowskiego (ZAŁĄCZNIK NR 3). Każdy zespół pracuje nad innym zagadnieniem:

Grupa nr 1 — koncentruje się na przedstawionych miejscach w ich współczesnym i dawnym wydaniu;

Grupa nr 2 — przygląda się ludziom przewijającym się przez mikropowieści Nowakowskiego;

Grupa nr 3 — zbiera informacje o stylu życia bohaterów i wydarzeniach z ich życia;

Grupa nr 4 — analizuje sposób opowiadania i pozycję narratora wobec przedstawianego świata.

Przed przystąpieniem do pracy przez poszczególne grupy prowadzący przypomina uczniom następujące fragmenty filmu *Powidok* Pawła Woldana: 1:05–1:45, 5:25–7:40, 13:20–14:55, 17:30–19:25 i 44:05–46:45.

Następnie uczniowie zapoznają się z tekstami źródłowymi oraz przydzielonymi zadaniami i realizują je, a po upływie wskazanego czasu przedstawiciele poszczególnych grup relacjonują wspólne ustalenia, odwołując się do konkretnych fragmentów prozy oraz filmu. W wypowiedziach grup powinny znaleźć się informacje:

Grupa nr 1

Zarówno w filmie, jak i we fragmentach prozy pojawiają się miejsca znane Nowakowskiemu z czasów jego dzieciństwa i młodości (Włochy, Praga, bazy, knajpy, fort, pobliskie stawy, ale też ulice Śródmieścia). Przywołane restauracje (knajpy) były nie tylko miejscem rozrywki, załatwiania nielegalnych interesów i ekscesów alkoholowych, ale też ostatnimi oazami wolności, miejscami spotkań i swobodnej wymiany myśli. We wspomnianych utworach ukazano nieodwracalny proces przemian, burzenia bądź przebudowywania „starego” i wznoszenia na tym miejscu „nowego”¹. Narrator nie dostrzega sensu w tych masowych, często bezrefleksyjnych zmianach zarówno w obrębie pojedynczych budynków, jak i topografii całych kwartałów.

Grupa nr 2

Bohaterami mikroopowieści, ale też ludźmi, których styl życia szczególnie zainteresował pisarza, są bardzo często osoby z warszawskiego półświatka: złodzieje, paserzy, prostytutki, handlarze itp. Jak sam wspomina, ci ludzie go „ożywili”. Wie, że oni też tworzą (tworzyli) tkankę miasta, ale zostali wyrzuceni poza margines „świata oficjalnego”, dlatego postanawia zachować o nich pamięć. W relacjach i utworach Nowakowskiego pojawiają się również artyści, którzy poszukiwali miejsc względnej wolności. Oni też byli umieszczani na marginesie społeczeństwa przez ówczesne władze. Z wypowiedzi pisarza oraz jego prozy wynika, że miasto wpływało na losy mieszkańców (determinowało je), tak jak wpłynęło na drogę życia i zainteresowania pisarskie samego autora.

¹ Warto tu zwrócić uwagę uczniów, że Nowakowski w ten sposób pokazuje miasto jako palimpsest.

Grupa nr 3

Bohaterowie utworów preferowali na ogół styl życia daleki od akceptowanego przez władze komunistyczne, a często też przez prawo i zasady współżycia społecznego, kierowali się własnym kodeksem moralnym.

Grupa nr 4

Narrator przyjmuje pozycję obserwatora i kronikarza, ale łatwo dostrzec jego stosunek do opisywanego świata, a przede wszystkim do zachodzących zmian. W utworach obecne są wątki autobiograficzne, a narracja przybiera niekiedy formę osobistych obserwacji pisarza. Zestawiając to z wypowiedziami Nowakowskiego w filmie, można utożsamić postać narratora z samym pisarzem. Twórca podkreśla, że celem jego piarstwa była próba uratowania resztek pamięci o ludziach i miejscach w mieście systematycznie niszczonej, pozbawianym pamięci zbiorowej. W utworach przewija się atmosfera nostalgii, tęsknoty za utraconym światem.

Nauczyciel podsumowuje pracę grup, ewentualnie uzupełnia i (prowadząc rozmowę na forum całej klasy) pomaga uogólnić wnioski na temat obecności toposu miasta w poznanych fragmentach prozy Marka Nowakowskiego.

7. Na zakończenie zajęć prowadzący dziękuje uczniom za pracę i zaangażowanie oraz zadaje pracę domową.

PRACA DOMOWA:

Dla wszystkich:

Opracuj zestawienia utworów literackich i filmów (każde zestawienie osobno), w których istotną rolę pełni miasto. Zapisz przy każdym tytule, w jaki sposób w danym utworze realizowany jest ten topos. Uwzględnij cykl wspomnieniowy Marka Nowakowskiego *Moja Warszawa. Powidoki*, którego fragmenty poznałeś/eś na zajęciach.

Dla chętnych:

W filmie pojawia się informacja, że Marek Nowakowski bywa określany mianem „pisarza miasta”. Sformułuj i zapisz trzy argumenty potwierdzające słuszność tego określenia.

ZAŁĄCZNIK NR 1

„Za prekursora badań nad »miejscami pamięci« uznać należy Pierre’a Norę. W artykule *Mémoire collective* opublikowanym na początku lat siedemdziesiątych Nora postulował konieczność badań nad »miejscami pamięci«. Terminu tego nigdzie dokładnie nie zdefiniował, ale jak się wydaje, rozumiał go wtedy przede wszystkim jako zinstytucjonalizowane formy zbiorowych wspomnień przeszłości. »Miejscem pa-

mięci« mogło być dla niego zarówno archiwum historyczne czy pomnik bohatera, jak i mieszkanie prywatne, w którym spotykają się zazwyczaj kombatanci, by obchodzić uroczystości z powodu jakiejś ważnej dla nich rocznicy. »Szłoby tu — pisze Nora — o miejsce w dosłownym znaczeniu tego słowa, w którym pewne społeczności, jakie by one nie były — naród, grupa etniczna, partia — składają swoje wspomnienia lub uważają je za nieodłączną część swojej osobowości«. Jak już wspomniałem, Nora nigdzie dokładnie nie zdefiniował pojęcia *lieux de mémoire*, nie to było jego podstawowym celem. Chodziło mu raczej o uświadomienie bogactwa strategii badawczych, które mogą być stosowane przy zgłębianiu różnych form obecności przeszłości w teraźniejszości. Chcąc uchwycić specyfikę propozycji Nory formułowanych w jego wczesnych pismach (początek lat siedemdziesiątych), *lieux de mémoire* należałoby raczej tłumaczyć jako »miejsca wspomnienia«, »miejsca wspomnień«, a najlepiej »miejsca, w których się wspomina« (...)»².

ZAŁĄCZNIK NR 2

Karty pracy

Grupa nr 1

Waszym zadaniem będzie analiza sposobu przedstawienia miejsc i przestrzeni w zaproponowanych fragmentach utworów Marka Nowakowskiego oraz w filmie poświęconym pisarzowi. Obejrzyjcie uważnie fragmenty filmu oraz przeczytajcie zaproponowane teksty, a następnie przygotujcie odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie konkretnie miejsca pojawiają się w filmie, a jakie w tekstach literackich? Co jest dla nich charakterystyczne?
- Jaki proces dotyczący tych miejsc został ukazany i jak jest on oceniany przez narratora?
- Jaką funkcję restauracji, knajp, barów prezentuje Marek Nowakowski?
- Jaki wpływ ma prezentowane miasto na ludzi, a jaki ludzie na miasto?

Podzielcie między siebie zadania. Swoje odpowiedzi przygotujcie w formie notatki. Możecie do tego celu wykorzystać wydruki z tekstami. Na wykonanie zadania macie 10 min.

Grupa nr 2

Waszym zadaniem będzie przyjrzenie się bohaterom pojawiającym się w zaproponowanych fragmentach utworów Marka Nowakowskiego oraz w filmie poświęconym

² Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, ss.11–12, dostępny przez: <http://rcin.org.pl>

pisarzowi. Obejrzyjcie uważnie fragmenty filmu oraz przeczytajcie zaproponowane teksty, a następnie przygotujcie odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakich bohaterów przedstawia w swoich utworach Marek Nowakowski? Do jakich grup można ich zaliczyć?
- Dlaczego Marek Nowakowski zainteresował się przedstawicielami „nieoficjalnego świata”?
- Kto należał do „świata oficjalnego”?
- Czy waszym zdaniem miasto miało wpływ na losy swoich mieszkańców?

Podzielcie między siebie zadania. Swoje odpowiedzi przygotujcie w formie notatki. Możecie do tego celu wykorzystać wydruki z tekstami. Na wykonanie zadania macie 10 min.

Grupa nr 3

Waszym zadaniem będzie przyjrzenie się stylowi życia bohaterów i wydarzeniom relacjonowanym w zaproponowanych fragmentach utworów Marka Nowakowskiego oraz w filmie poświęconym pisarzowi. Obejrzyjcie uważnie fragmenty filmu oraz przeczytajcie teksty, a następnie przygotujcie odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakiego rodzaju wydarzenia z życia bohaterów poznajecie?
- Jaki styl życia prowadzili bohaterowie należący do półświatka, a jaki artyści?
- Dlaczego te grupy w PRL-u znajdowały się poza marginesem „oficjalnego świata”?
- Jakie znaczenie dla ówczesnych artystów i innych ludzi kontestujących system komunistyczny miały kawiarnie, restauracje?

Podzielcie między siebie zadania. Swoje odpowiedzi przygotujcie w formie notatki. Możecie do tego celu wykorzystać wydruki z tekstami. Na wykonanie zadania macie 10 min.

Grupa nr 4

Waszym zadaniem będzie przyjrzenie się sposobom opowiadania o przeszłości oraz analiza pozycji i postawy narratora wobec przedstawionego świata we fragmentach utworów Marka Nowakowskiego oraz na podstawie wypowiedzi pisarza zawartych w filmie. Obejrzyjcie uważnie fragmenty filmu oraz przeczytajcie zaproponowane teksty, a następnie przygotujcie odpowiedzi na następujące pytania:

- Co było dla pisarza przyczynkiem do snucia opowieści o przeszłości oraz jaki cel mu przyświecał?
- Jakie miejsce wobec przedstawianego świata zajmuje narrator w prezentowanych fragmentach?

- Jaki jest stosunek narratora do przedstawianego świata?
- Jaki nastrój dostrzegacie w przeczytanych utworach?

Podzielcie między siebie zadania. Swoje odpowiedzi przygotujcie w formie notatki.

Możecie do tego celu wykorzystać wydruki z tekstami. Na wykonanie zadania macie 10 min.

ZAŁĄCZNIK NR 3

„Miasto

To było słowo-klucz. Otwierało tyle zamków. Rozpalało wyobraźnię. — Idziemy w miasto! Odkąd pamiętam, tak mówili starzy, młodzi. My, najmłodszy, przejęliśmy od nich to magiczne słowo. Miasto jako świat pełen tajemnic, symbolicznych znaków, sekretnych tropów. Więc poszliśmy. Były to lata powojenne. Warszawa ruin, wypalonych szkieletów domów, cmentarzysko. Gdzieś pozostały enklawy dawnej zabudowy, cudem ocalone po pożodze. Penetrowaliśmy wypalony obszar z żarłoczną chłonnością. Żyła jeszcze pamięć niedawnego miasta. Żyli tamci ludzie. Oni nam przekazywali jego historię, piękne i niepiękne dzieje. Ożywiała się przeszłość, nakładła na teraźniejszość. Mijały lata, wiele lat. Towarzyszyłem dziejom miasta niby jego strażnik. Na dobre i na złe. Tak już pozostało. Także i teraz powtarzam sobie z nagłą to słowo — Miasto! Jest w nim jakiś prąd. I mimo garbu lat czuję się znów chłopakiem z miasta. Ruszam w wędrowkę. Otaczają mnie umarli i żywi”³.

„Hipek, Jadzka i Parowóz

Czasem życie toczy się szlakiem cnót. Czasem krętą, śliską drogą występków. Może to być wybór świadomy. A nieraz po prostu hamulcem bywa strach, tchórzostwo. Jeszcze można nie odróżniać cnoty od występku. Hipek jest przykładem tej trzeciej drogi. Przyszedł na świat w wielodzietnej rodzinie i bieda przejawiała się w postnej strawie i wielokrotnie łątanym odzieniu na grzbiecie. Nauki, jakie pobierał, sprowadzały się do tęgiego lania i wyzwisk. Ojciec brak życiowego fartu topił w gorzałce. Hipka obdarzyła natura siłą fizyczną ponad przeciętność i wcześniej zaczął z niej korzystać. Zabierał w szkole chłopakom z lepszych domów śniadania i pięścią zmuszał ich do milczenia. Bardzo lubił »pańskie skórki«, ale nie miał na ten smakołyk pieniędzy. Spoglądał łąkowie na kolorowe bryłki rozłożone na papierze i przenosił wzrok pełen namysłu na staruszkę przekupkę, która siedziała na niskim stołeczku przed swą skrzyneczką,

³ Nowakowski M., *Moja Warszawa. Powidoki*, Warszawa 2010, s. 4.

stanowiącą przenośny kramik. Aż zdecydował się i kopniakiem wytrącił babce stólek spod siedzenia, oburącz chwycił skrzyneczkę i pobiegł w krzaki nad gliniankę. Babka darła się wniebogłosy. Hipek biegł coraz szybciej. Obzął się wtedy upragnioną słodyczą i go zemdliło. W taki sposób pierwszy raz spróbował. Potem już mu szło. Siłą brał i uciekał. Kopyto w garści miał tęgie, nawet starsi padali”⁴.

„Bazar Różyckiego

W 1952 roku zobaczyłem pierwszy raz króla bazaru na Pradze. Leszek Kulas. Tak go nazywano. W przeciwieństwie do oficjalnego języka PRL-u, który trzebił bezwzględnie wszelkie odmiany monarchizmu i jego terminologię, tutaj w wolnym świecie szafowano nader chętnie takimi tytułami jak król, książę, hrabia. Pełno było tych panów feudalnych. Król pikiety bikiniarskiej w Śródmieściu, Czarek. Król paserów, Pchełka. Książę alfonsów, Edek Szatan. Zawodowy uwodziciel, Hrabia. Oczywiście król też rządził bazarem po lewej stronie Wisły, na Pańskiej. Nie mówiąc już o tradycyjnie wybieranych królach Cyganów. Kulas był potężnym, rudowłosym mężczyzną o dobrodusznej twarzy i wesołych, niebieskich oczkach. Spacerował przy bramach wejściowych na bazar, od Ząbkowskiej lub Targowej. Postukiwał sztuczną nogą i żartował z kobietami. Wyglądał na beztroskiego rencistę z powodu kalectwa. »Globus majak chiński uczony«. Taką pochwałą obdarzył go ktoś znajdujący się na rzeczy. Sposób jego pracy dla naiwnego oka był trudno uchwytny. Właściwie tylko spacerował. Z tym się przywitał, tamtego zaczepił, a z innym oddalił się na stronę. Wnikając głębiej pod ten zwodniczy naskórek, można było dostrzec, że coś czasem odbierał od tych napotkanych niby przypadkiem osobników lub coś im wręczał. Ten rytm spacerowy uprawiał od rana do wieczora. Później przychodził czas na relaks w knajpach: »U Inwalidów«, »Pod Żółwiem« czy »U Marynarza« na Brzeskiej, którego to relaksu finalnym akordem była przeważnie »Oaza« na Targowej. Odpoczynek ten zresztą łączył się z pracą. Przy knajpianym stoliku zawierał jakieś transakcje i finansował jakieś skoki”⁵.

„Duch miejsca

W powidokach przeważnie z niebytu wskrzesza się byt. Już dawno nie ma opisywanych miejsc, domów, ulic, nie mówiąc o ludziach. Budulcem jest czas umarły. Zasady, obyczajowość, reguły gry też się zmieniły. Może nawet zanikły. Niemałego trudu wymaga przypomnienie dawnej atmosfery miasta. Ludzi, ubioru, sposobu mówienia,

⁴ Tamże, ss. 52–53.

⁵ Tamże, s. 137.

który od razu pozwalał rozpoznać warszawiaka. Tam, gdzie przed laty tyle się działo, pozostał tu i ówdzie jakiś dom. Burzliwa żywotność tych murów, historia w nich zakłęta uleciały jak dym z papierosa wraz z ludźmi, którzy ją tworzyli. A miejsca o trwałym przeznaczeniu? Taka ciągłość mimo tylu kataklizmów była zdumiewająca. Teraz zmieniają swoje przeznaczenie jak sezonowe rękawiczki (...). Na ironię losu zakrawa zgon kawiarni Galińskiego. Tak nazywano od właściciela tę kawiarnię na placu Trzech Krzyży, która później została »Wilanowską«. Wieczna niby Matuzalem (według miar czasu w naszym mieście), egzystowała do teraz. Aż naraz została księgarnią i też nazywa się »Wilanowska«. Książka — strawa dla ducha, niby bardzo dobrze, ale coś nie tak. Dlaczego w tej loterii przemian los padł na zakotwiczoną przez kilkadziesiąt lat w tym miejscu kawiarnię, gdzie tyle pokoleń warszawiaków zachodziło na kawę, koniak, randkę czy rozmowę o polityce? (...) Przedtem barbarzyński walec PRL-u wyburzał ostatnie kamienice, pałace, zmieniał topografię ulic (...). Zdechł realny socjalizm i unifikacyjne pragnienie, żeby Warszawa stała się takim samym miastem jak Białystok, Mińsk Białoruski, Berlin Wschodni, Kaługa i Rzeszów, przestało być motorem przemian. Ale wszechwładny, nowo narodzony napęd zysku za wszelką cenę powoduje, że w tych ostatnich ostojach miasta, które przypominały o historii i tradycji, zapanowała niebezpieczna zmienność⁶.

⁶ Tamże, ss. 139–140.